

SIGNERAT

(Publicerat i *Sans. Existentiellt magasin i upplysningens anda* 3/2013; men med ett ordmisstag som rättades i *Sans* 4/2013, och naturligtvis är rättat här.)

Vad är upplyst upplysning?

Förnuft och vetenskap ger oss varken säker kunskap eller idealiska handlingsregler. Men det är den minst dåliga vägen, skriver Ingvar Johansson.

”Upplysningen – tycker vi om den, vill vi ha den?” Så löd höstens tema för en anrik öppen föreläsningsserie i min hemstad: Lunds filosoficirkel. Det fick mig att tänka till. Inte så att jag tvivlar på upplysningen. Tvärtom, jag är mycket tacksam över att fått framleva mitt liv i ett av upplysningstänkande skapat och genomsyrat välfärdssamhälle som Sverige. Men jag tycker att det nu är dags för upplysningen att officiellt modernisera sig.

Upplysningen vill ha bort religiös uppenbarelse, tradition och speciella skrifter eller personer som yttersta kunskapsbekräftare, och i deras ställe sätta förnuftsformågan. Därför betoningen av förnuftsstyrd vetenskap. En konsekvent upplysning måste alltså låta sig påverkas av vetenskapens och vidhängande reflektioners eventuella utveckling. Det är tre förändringar jag skulle vilja ha offentligt erkända av alla oss som ibland talar i upplysningens namn, och jag ska här nedan knyta förändringarna till i tur och ordning fysik, primatforskning och kognitionsvetenskap.

Den klassiska 1700-talsupplysningen hade åsikten att förnuftet kan ge oss *säker* kunskap om naturens fundamentala lagbundenheter. Och ända till slutet av 1800-talet var det alls inte omöjligt att tro att framtida fysik utan revideringar bara skulle addera nya kunskapsbitar till Newtons mirakulöst framgångsrika mekanik. Men sedan ryckte relativitetsteorin och kvantmekaniken undan fötterna för denna uppfattning.

Numera är ingenting inom fysiken omöjligt att ifrågasätta. För drygt ett år sedan gjorde en grupp fysiker i Italien och Schweiz under en kort period gällande att man funnit att vissa partiklar kan röra sig snabbare än ljuset, vilket skulle kräva en revidering av relativitetsteorin. Och under fjolåret har en grupp fysiker i Australien prisbelönats för att kanske ha visat att den fundamentala så kallade finstrukturkonstanten inte är densamma i hela universum.

Ur kunskapsteoretisk synpunkt måste i dag till och med fysiken betraktas som osäker. Vi måste vänja oss vid att betrakta *all* vetenskaplig kunskap som mer eller mindre felbar. Men detta bör inte förväxlas med allmän skepticism. Givetvis vet modern naturforskning mer om naturen än den antika och medeltida. Låt mig kalla ståndpunkten *fallibilism*.

Inom upplysningstänkandet finns flera olika synsätt på människan, men det vanligaste är att se den förnufts fria delen av henne som helt igenom egoistisk. Civiliserade samhällsliga institutioner antas uppstå därför att förnuftet fått insikt om en morallag, en naturrätt eller total egoismens förödande konsekvenser. Ett undantag är den skotska upplysningen. Dess portalfigurer David Hume och Adam Smith framförde redan på 1700-talet den åsikt som nu blivit den dominerande inom primatforskningen. De ansåg precis som den nutida primatologen Frans de Waal (se *Empatins tidsålder*, 2011), att alla primater "går på två ben: ett socialt ben och ett själviskt ben". De ansåg att människan, oberoende av kön, har *både* egenkärlek *och* välvilja som fundamentala förnuftsberoende begär. Till yttermera visso ansåg de välviljeimpulserna vara utsträckta till hela vår art. Något att begrunda i globaliseringens era.

Och de Waal påpekar: "Alltför många nationalekonomer och politiker gör sig en bild av det mänskliga samhället enligt den eviga kampen för överlevnad som de tror sig se i naturen men som egentligen är ren fantasi." Det är bara för det vanliga upplysningstänkandet att ta till sig.

Kognitionsvetenskap är studiet av allt som berör mänskligt tänkande, varseblivande och praktiskt problemlösande. Så länge förnufts förmågan ansågs vara skild från – om än förbunden med – hjärnan, var det enkelt att tänka sig förnuftet som något som kan få oss i kontakt med och ge oss kunskap om objekt och fakta utanför oss själva. Men nu har i kognitionsvetenskapens namn detta synsätt försvunnit. I stället har vi fått bilden att alla våra uppfattningar egentligen bara är hjärnkonstruktioner och att vi ska glömma allt gammalt tal om kunskap. Det finns, sägs det, inga sanningar, bara *uppfattningar-hos-en-*

viss-hjärna. Detta är emellertid en bedräglig och till och med självupphävande bild.

För att ta ett klassiskt exempel: det uppstår en konstighet om en kretensare säger "Alla kretensare ljuger" och drar in sig själv som kretensare i det han talar om. Hade han sagt "Praktiskt taget alla kretensare ljuger", hade det varit logiskt problemfritt. På precis samma sätt uppstår det en konstighet om kognitionsvetare (och socialkonstruktivister) drar in sitt eget vetande och säger: "Allt så kallat vetande är bara neurologiska (sociala) konstruktioner." Hade de nöjt sig med att säga "Mycket av det vi tar för vetande är bara konstruktioner" hade det varit oproblematiskt. Då hade de bara förstärkt den *fallibilism* jag tidigare nämnt. Och det är till denna position de i förnuftets namn måste begränsa sig.

Men det finns en annan sak som kognitionsvetenskapen gjort klar, utan att förleda någon till kunskapsrelativism. Den har monterat ner den gamla polariteten mellan instinktiva reaktioner (som vi ansågs dela med djuren) och förnuftiga handlingsreflektioner (som ansågs tillkomma enbart människan). Hjärnan och kroppen hos alla djur löser av sig själva mängder av problem utan något medvetet reflekterande.

Till saken hör att också reflekterat framtagna förnuftiga handlingsregler normalt inte låter sig appliceras utan hjälp av den nämnda typen av så att säga intelligent automatik. Denna icke-verbala form av kunskap, ofta kallad "tyst" eller "praktisk" kunskap, måste också av upplysningen erkännas som en kunskapsform. Det borde gå lätt nu när kognitionsvetenskapen berövat tyst kunskap all den mystik som upplysningsfientliga filosofer (typ Heidegger) försökt projicera dit. Omvänt vore det naturligtvis trevligt om de som blivit upplysningskritiska på grund av sin korrekta tro på förekomsten av rent praktisk och traditionsburen kunskap, nu kan se upplysningstänkandet i ett nytt ljus.

Släng inte ut upplysningsförnuftet med det vatten det först badade i. Detta är kontentan av det ovan sagda. Kant ville som upplysningens valspråk ha en uppmaning: "Hav mod att göra bruk av ditt eget förstånd!" Med tanke på en ensam förnuftsförmågas mycket begränsade kapacitet bör det ändras till: "Hav mod att *i dialog* med andra göra bruk också av ditt eget förstånd!"

Förnuftsförmågan finns, men den måste fränkännas lite av sin ursprungliga upplysningslyster. Den ger oss tyvärr varken säker teoretisk kunskap eller säkra applicerbara handlingsregler. I sin kamp mot alltför långtgående egoism får den

emellertid ibland, som tur är, hjälp av ett i människans natur inneboende välviljebegär.

Demokrati sägs ofta vara det minst dåliga styrelsesättet. På motsvarande sätt bör vi betrakta vetenskap och dithörande reflektioner som den minst dåliga allmänna kunskapskällan. Man kan drömma om absolut optimala styrelsesätt och helt ofelbara kunskapskällor, men ingendera är tyvärr människan förunnad. Vi är utlämnade åt varandra.